

А. Л. Янко (Полтава)

Місто у політичній термінології етрусських написів

Найбільший прогрес у тлумаченні етрусських написів відбувся завдяки комбінаторному методу, але саме він, децю відкриваючи загальний зміст напису, не дозволяє вповні досягнути етимологію інтерпретованих слів та їхню семантику, що є найважливішим для історика.

Відомий приклад — відібрані в процесі вивчення етрусських текстів терміни з основою *spur-*, що написані так званим новоетрусським письмом, які впевнено датуються IV—III ст. до н. е. Однак походження і точне значення терміна залишаються невизначеними.

Ще в третій чверті XIX ст. були спроби пов'язати терміни з коренем *spur-* з особистим ім'ям (*praenomine*) *spurie* (лат. *Spurius*) та гентильним ім'ям (*nomine gentilicio*) *spurina* (лат. *Spurinna*) [1, S. 469, 470, 473, 483, 492, 493; 2, S. 13, 390, 457, 472]. При цьому наголошувалося, з одного боку, на тожності етрусських і латинських імен, а з іншого — латинського особистого імені *Spurius* і прикметника *spurius* — «*λορνοῦγενής*» тобто «незаконнонароджений». Децю пізніше В. Дееке відділив імена від апеллативів і для останніх запропонував переклад «*urbs, res publica*» і зближення з санскритським (у нього «індійським») *ruḡa* — «фортеця, місто» [3, S. 24–26, пор. 4, с. 397]. Невідомо, чому досить різні поняття *urbs* і *res publica* у нього позначали одне явище, також залишилось нез'ясованим, як індійське слово потрапило до Італії та звідки з'явилася передня *s*.

У подальшому дослідники, які зверталися до цієї теми, майже дослівно повторювали наведені міркування, проте не завжди посилаючись на їхнього автора. Тому немає сенсу наводити всю історіографію питання, а варто зосередитися лише на оригінальних думках. О. Й. Немировський уважав **spura* семантично, але не генетично спорідненим із грецьким *ἡ πόλις*, і залишком мови пеласгів [5, с. 103].

На думку Г. Беккер, словосполучення «*mi spurai*» (я міста) (TLE, № 694; ThLE, р. 324) і «*tular spurai*» (межа міста) (CIE, № 3 = TLE, № 675; CIE, № 4 = TLE, № 676) були позначенням кордонів власності громади [6, р. 103–105].

С. А. Яцемирський дивувався, чому однокореневі з етрусським позначенням міста латинські слова *spurium* і *spurius* перекладаються відповідно «*vasculum muliebre*» (жіночий статевий орган) і «син від невідомого батька» [7, с. 296–297]. Можливо, мало місце запозичення, але від кого до кого? Дж. і Л. Бонфанте припускали, що від латинів до етрусків: особисті імена *spurie*

зі Spurius, sae з Caius, laucie з Lucius, puplie з Publius [8, р. 90]. При цьому родові імена утворювалися, на їхню думку, за схемою: puplie > *pupliena > puplina; spurie > *spuriena > spurina (лат. Spurinna).

Ю. Мосенкіс стверджував, що якщо spur повинно означати «народ, люди»¹, то потрібно порівняти його з вірменським spur-k — «діаспора», або ж із рідкісним грецьким словом з основою βύρ- в значенні «житло, будинок» (Hesych., 1317–1318 β) [10, с. 21]².

Наведені погляди не є незаперечними. Слід зазначити, що «пеласгійською» мовою лінгвісти умовно назвали індоєвропейський догрецький субстрат, а легендарними «пеласгами» античних джерел були, в реальному вимірі, фракійці, фригійці та карійці [11, с. 6, 20–22]. Вони до Італії ніколи не переселялися. Крім того, сучасними дослідниками етрусська мова визнається неіндоєвропейською з незначними пізніми індоєвропейськими запозиченнями [7, с. 161, 175, 177; 8, р. 49, 225; 12, р. 26, 36; 13, р. 108; 14, р. 275].

«Знайдення» кордонів власності та ототожнення їх із лат. «ager publicus» (суспільне поле) недоречно, бо де ж в етрусських написах сховалося слово «поле»? І якраз поле природно повинно було би розташовуватися за межами міста, а не всередині його.

Просте порівняння хронології етрусських і римських написів говорить про більшу давність етрусського епіграфічного матеріалу, отже, й про більш давнє побутування названих імен в етрусків, а не у римлян³. Щодо пошуку можливих етимологій, треба відзначити, що не всі рідкісні слова відомих дослідникам стародавніх мов повинні бути обов'язково етрусськими.

Цей невеликий аналіз поглядів доводить, що і сьогодні етимологія і семантика термінів із основою spur- залишається невідомою і потребує чіткого визначення. Єдине, що з'ясовується за наявними написами, так це те, що в VII—V ст. до н. е. слова з коренем spur- зустрічалися виключно у вигляді особистих та гентильних імен, і лише пізніше з'явилися апеллятиви, терміни для позначення міста (ThLE, р. 323–325).

¹ При цьому посилався на місце з Тита Лівія, де той розповідає про сходи, де кричали «Principesque in omnium Etruriae populorum...» (І принцепси народів з усієї Етрурії...) (Liv., II, 44, 8). Однак, «народ» етрусською gasna, а не spur [8, р. 218; 9, с. 379].

² З таким же успіхом, спустившись трохи нижче за списком, можна виявити у Гесіхія етрусську глоссу βυρρός κάθηρος Τυρρηνοί (Hesych., 1324 β = TLE, № 817) і намагатися встановити зв'язок поняття «будинок, місто» і «жук-скарабей».

³ Пор.: spuriaza з Клузія (VII ст. до н. е.) (TLE, № 482) та ім'я Spurius з Капітолійських фаст епохи Октавіана Августа, консул 466 р. до н. е. Сп. Постумій Альб Регільський (CIL, I², pars. I, р. 16), або Триумфальні фасти, де під 502 р. до н. е. перемога консула Сп. Кассія Віцелліна (CIL, I², pars. I, р. 43).

Варто також уважніше придивитися до латинських написів: у деяких із них аббревіатура *Sp f* позначає просто «син Спурія» (CIL, V, № 2009; 4145), в інших — позашлюбного сина (*Spurius* тут інколи уточнюється терміном *naturalis*) (CIL, V, № 3804; IX, № 2696; X, № 1138, 3884; XII, № 705). Очевидно, якщо в першому випадку ми маємо справу з запозиченим в етрусків ім'ям *Spurius*, то в другому — з юридичним латинським терміном *spurius* [15, с. 300]. Не факт, що вони позначали одне й те саме.

Нам відомо, що латинські «*spuriūm*» (жіночий статевий орган) і «*spurius*» (байстрюк) виводили від грец. ἡ σπυρία — «насіння, посів, рік, рід, плем'я, жіноче потомство, покоління» (*Isid., Orig., IX, 5, 24*)¹. В іншій праці читаємо: «*Spurii patre incerto geniti quasi σπυριόδην*». (Спурії батьком недостовірним породжені немовби «розсіяно») (*Liber de praenom., 6*). Тому не можна відкидати можливість того, що етруски, які раніше за римлян почали контактувати з греками, запозичили у них це слово і почали використовувати його як позначення незаконнонародженого, тобто особи, що знає матір, але не відає про батька.

Найдавніший приклад латинського нарративного джерела, де використано термін, а не ім'я *spurius*, це твір Помпея Трога «Історія Філіпа» (епітома Юстина), де той називає так парфеніїв², вихідців із Лакедемона і засновників Таренту в Південній Італії (*Just., XX, 1, 15*; див.: III, 4, 7). П. Відаль-Наке виділив спільні риси усіх повідомлень про парфеніїв: вони знали своїх матерів, а не батьків, тож вони були народжені не у моногамному шлюбі, а у груповому [16, с. 139–140].

Чи не існувала і в етрусків, як і в більшості стародавніх народів у період розкладу родоплемінного ладу, подібна практика? Якщо звернутися до особливостей етрусського суспільства, одразу спливають на думку плітки «лихослівного» Феопомпа про те, що етруски не знають власних батьків, тому що їхні жінки готові віддатися будь-кому під час бенкету (*Theopomp., fr. 222, FHG I = Theopomp., FGrH 115 F 204 = Athen., XII, 14, p. 517d–518 b*)³. Також варто згадати слова Плавта про звичай етрусських дівчат, які добувають собі придане власним тілом (*Plaut., Cist., 562*). На противагу їм, в етрусському переказі, переданому Валерієм Максимом, розповідається про місцевого красеня на ймення Спурінна (*Val. Max., IV, 5, ext. 1*). Добропорядний

¹ В етрусській писемності замість о завжди писали u, тому маємо *spura*.

² Від ὁ παρθενίας — «син дівчини».

³ Певний зв'язок проглядається також зі згадками Арістотеля, що відомі за Афінеєм і Гераклідом Лембом, про звичай етрусків бенкетувати, лежачи з дружинами під одним гіматієм (*Athen., I, 42, 23 d; Heraclid. Lemb., fr. 44, FHG III*). Відповідні «ілюстрації» цього звичаю — одна з головних тем етрусського мистецтва (фресковий живопис і поховальна скульптура).

юнак спотворив власне обличчя, щоби запобігти потягу до своєї персони з боку багатьох знатних дівчат і жінок.

Яке реальне підґрунтя для цих анекдотів? Добре відомими є факти про трепетне відношення етрусків до власного родоvodu. З їхньої точки зору, навіть міщ етрусської ліги ґрунтувалася на «кровних узах» (*Liv.*, I, 15, 1; V, 17, 8; VII, 19, 6; 21, 9), у родовому «дереві» повинно міститися не менше тисячі відгалужень (*Pers., Sat.*, III, 27–28), а «чистота» крові повинна зберігатися століттями (*Tac., Ann.*, II, 34; IV, 22). Незнання етрусками власних батьків заперечується масивом із кількох тисяч написів, де обов'язковим є патронімік. Проте у багатьох епітафіях IV—II ст. до н. е. поряд із патроніміком покійного зустрічається також метронімік (наприклад, CIE, № 4116, 5388, 5424).

Чому б не припустити паралельне запозичення поняття *ή σλορά* з грецької мови в етруску і латину, і трансформацію його в латинській мові у термін, що позначає незаконнонародженого, а в етрусській — городянина, громадянина міста. Широко відомі повідомлення античних авторів щодо початкового наповнення міського населення Риму. Згідно з традицією, у Римі особи, що могли назвати імена вільних батьків, називалися патриціями, а плебеї були біглими і не могли назвати вільних батьків (*Liv.*, X, 8, 10; *Dion. Hal., Ant. Rom.*, II, 8, 3; *Plut., Rom.*, 13)¹. Природно, що такий процес повинен був відбуватися і в етрусських містах.

Таким чином, етруске ім'я *spurie* (лат. *Spurius*) та гентильне ім'я *spurina* (лат. *Spurinna*), можливо, було запозиченням із грецької мови зі значенням «насіння, посів, рід, плем'я, жіноче потомство, покоління». Спочатку воно позначало незаконнонароджену особу, потім закріпилося як особисте ім'я, а пізніше утворився апеллятив для позначення громадян міської громади і самої громади.

Література

1. Müller K. O., Deecke W. *Die Etrusker*. — Stuttgart, 1877. — Bd. 1.
2. Müller K. O., Deecke W. *Die Etrusker*. — Stuttgart, 1877. — Bd. 2.
3. Deecke W. *Etruskische Forschungen und Studien*. — Stuttgart, 1884. — H. 6.
4. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь. — 2-е изд. — М., 1987.
5. Немировский А. И. Этруски. От мифа к истории. — М., 1983.
6. Becker H. W. *Production, Consumption and Society in North Etruria during the archaic and classical periods: The World of Lars Porsenna*. — Chapel Hill, 2006.
7. Яцемирский С. А. Опыт сравнительного описания минойского, этрусского и родственных им языков. — М., 2011.

¹ Про сумнівне походження римлян також (*Just.*, XXVIII, 2, 8-9).

8. *Bonfante G., Bonfante L.* Etruscan language. An introduction. — Manchester, 2002.
9. *Паллоттино М.* Проблема этрусского языка // Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки. — М., 1976.
10. *Мосенкіс Ю. Л.* Етимологічний словник тирренських мов: лемноська й етрусська // Мова та історія: Збірник наукових праць. — К., 2014. — Вип. 311.
11. *Откупщиков Ю. В.* Догреческий субстрат. У истоков европейской цивилизации. — М., 1988.
12. *Forsythe G. A.* Critical history of Early Rome. From prehistory to the First Punic War. — Berkeley; Los Angeles; L., 2005.
13. *Stoddart S.* Historical dictionary of the Etruscans. — Lanham, 2009.
14. *Fortson IV B. W.* Indo-European language and culture. An introduction. — 2nd ed. — Oxf., 2011.
15. *Бартошек М.* Римское право (Понятия, термины, определения). — М., 1989.
16. *Видадь-Накэ П.* Черный охотник. Формы мышления и формы общества в греческом мире. — М., 2001.

